

نقد عقاید طحاوی درباره قضا و قدر بر اساس شرح الحوالی

فاطمه حسینی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. ازاین‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی علیه السلام «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

پیش‌گفتار

مطالعه تحلیلی و تطبیقی عقاید مذاهب مختلف اسلامی، عملی بسیار پُرفایده برای دانش‌پژوهان می‌باشد. محقق با بررسی عقاید مختلف، به ریشه اعمال صاحبان آن عقاید پی می‌برد. همچنین این فرد در عقاید خود، دقیق‌تر و عمیق‌تر شده، سعی می‌کند آنچه را که به آن معتقد بوده، مورد تحلیل قرار دهد و از عیوب و نواقص پیراسته کند. چنین عقیده‌ای می‌تواند در قلب آدمی تثبیت شود و ریشه بدواند؛ به‌گونه‌ای که در توفان شبهات، محکم و پابرجا ایستاده، آن شبهات را دفع کند؛ آن‌گونه که نقل شده است: «المؤمن كالجبل الراسخ لا تحركه العواصف».

خدا را شاکریم که زمینه استماع اقوال مذاهب مختلف و تتبع در آنها و استفاده از محضر عالمان بزرگ در حوزه‌های علمیه شیعی فراهم است. از ویژگی‌های حوزه علمیه تشیع، همین آزادی مطالعه تحلیلی کتب مذاهب مختلف برای دانش‌پژوهان است؛ در صورتی که در برخی مجامع علمی مذهبی، کتب مذاهب مخالف به‌عنوان کتب ضالّه معرفی شده و مطالعه آنها ممنوع است. این مجامع، پیروانی متعصب تربیت می‌کنند و جمودگرایی را ترویج می‌دهند. همین مسئله موجب شده است که در

طول تاریخ، برخی فرق همچون خوارج، مخالفان خود را تکفیر کنند و خون آنها را ریخته، مال و ناموس آنها را به تاراج برند. امروز نیز عالم اسلام، شاهد این گونه فجایع است. خدا را شاکریم که ما را به نعمت ولایت اهل بیت علیهم السلام مورد فضل و انعام خاص خود قرار داد تا در محضر معصومینی باشیم که علم آنها سرآمد روزگار بوده و تا به امروز نظیری پیدا نکرده‌اند و پیروان خاص آنها نه از روی تعصب؛ بلکه از روی بصیرت، از آنها تبعیت می‌کنند.

کتاب پیش‌رو از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده گرفته شده است که در آن، نویسنده به بررسی بخش قضا و قدر از کتاب شرح عقیده طحاوی می‌پردازد. کتاب عقاید طحاوی، بین اهل سنتی که تمایل اهل حدیثی دارند، از اعتبار بالایی برخوردار است؛ تاجایی که علمای آنها این کتاب را «بیان عقیده اهل السنة و الجماعة» نامیده‌اند. شروح متعددی بر کتاب عقاید طحاوی نگاشته شده است؛ اما شرح ابن ابی‌العز حنفی از جایگاه ویژه‌ای نزد وهابیت برخوردار است. شیخ «صالح الفوزان»، از علمای شاخص وهابیت، کتاب عقیده طحاوی شرح ابن ابی‌العز را از کتاب‌های صحیحی می‌داند که از سلف صالح رسیده است.^۱ شروحن نیز بر شرح ابن ابی‌العز نیز نگاشته شده است. در این مجموعه، شرح الحوالی بر شرح ابن‌العز مورد بررسی قرار می‌گیرد. سفر بن عبدالرحمن الحوالی نظریه‌پردازان معاصر وهابیت، فارغ‌التحصیل جامعه الاسلامیه در مدینه منوره و مؤلف یازده عنوان کتاب و ارائه‌دهنده مقالات و بیانات متعدد از جمله الأقلية حين تتحكم الاكثرية (رد بر خواسته‌های شیعه در عربستان

۱. صالح الفوزان، الاسئله والاجوبه في مسائل الايمان والكفر، ص ۱۵.

سعودی) می‌باشد. در جلد اول این مجموعه سرکار خانم زهرا محمدی اسماء و صفات الهی در شرح عقیده طحاوی، و در جلد دوم سرکارخانم معصومه محمدی^۱ قسمت توحید این شرح را نقد و بررسی کرده‌اند و در این جلد نویسنده به بررسی قسمت قضا و قدر می‌پردازد.

این پژوهش، به‌طور دقیق و کلی در جست‌وجوی پاسخ این سؤال است: قضا و قدر از منظر طحاوی بنا بر قرائت الحوالی چگونه تبیین شده است و ارزیابی آن چیست؟ اهدافی که نویسنده در پی آنهاست، عبارت‌اند از: تبیین عقاید و نظرات وهابیت و فهم نقاط ضعف و قوت آن؛ آگاه شدن از انتقادات وهابیت به فرقه‌های دیگر و به‌طور خاص شیعه و ارائه پاسخ مناسب و مکفی، شبهاتی مثل منسوب کردن شیعه به عبدالله بن سبا، نسبت جبر و تشبیه و شرک و انکار قدر به شیعه؛ تبیین و تحلیل عقیده وهابیت در باب قضا و قدر الهی و نقد و بررسی آن. این کتاب به روش توصیفی - تحلیلی تدوین شده و گردآوری مطالب آن به روش کتابخانه‌ای است. گفتنی است هرچند شروح متعددی برای عقیده طحاوی و شرح ابن ابی‌العز نوشته شده، به‌ندرت این کتاب و شرحش مورد نقد قرار گرفته است. در بین اهل سنت کتاب صحیح شرح العقیده الطحاوی از سید حسن السقاف بر اساس مبانی و عقاید اشاعره به نقد شرح ابن ابی‌العز می‌پردازد.

از مباحث جالب این پژوهش، آن است که الحوالی، شارح وهابی،

۱. کتاب‌های این دو خواهر بزرگوار با عناوین نقد عقاید طحاوی در تبیین اسماء و صفات الهی بر اساس شرح الحوالی و نقد عقاید طحاوی بخش توحید بر اساس شرح الحوالی توسط انتشارات جامعه المصطفی ﷺ العالمیه چاپ شده است.

می‌گوید همان‌گونه که عقیده معتزله در نفی قضا و قدر الهی در اعمال اختیاری انسان باطل است، عقیده جبریون و اشاعره که اختیار انسان را در افعال اختیاری اش بی‌اثر می‌دانند نیز باطل می‌باشد. امیدوارم کتاب پیش رو اطلاعات مفیدی در رابطه با اعتقاد سلفیه در این مسئله مهم و فراگیر در اختیار خوانندگان محترم قرار دهد.

فهرست

بخش اول: مفاهیم و معرفی عقیده طحاوی و نویسنده و شارحان آن

۱. مفاهیم _____ ۱۷
۱. قضاء _____ ۱۷
۲. قدر _____ ۱۸
۳. مفهوم نقد _____ ۱۹
۲. معرفی کتاب عقیده طحاوی و نویسنده و شارحان آن _____ ۲۱
۱. کتاب عقیده طحاوی _____ ۲۱
۲. معرفی ابوجعفر طحاوی، نویسنده عقیده الطحاویة _____ ۲۷
۳. معرفی ابن ابی العز حنفی (شارح) _____ ۳۳
۴. معرفی عبدالرحمن سفر الحوالی (شارح) _____ ۳۶

بخش دوم: مبانی نظری طحاوی در قضا و قدر براساس شرح الحوالی

۱. تمسک به ظاهر نصوص و نفی تأویل _____ ۴۱
۱. معتبر دانستن قرآن و سنت و نفی احتیاج به استدلال‌های کلامی و شهود عرفانی _____ ۴۲
۲. مراجعه به اهل ذکر در معنای صفات خبری و مذمت مراجعه به براهین عقلی _____ ۴۳
۳. چهار شرط اجرای تأویل _____ ۴۷
- الف) کاربرد تأویل نزد سلف _____ ۵۱
- ب) تأویل، همان مجاز است _____ ۵۹

۲. حجیت فهم سلف _____ ۶۳
۱. مقدمه _____ ۶۳
۲. حجت بودن فهم سلف صالح _____ ۶۴
۳. بررسی حجیت سلف _____ ۷۱
۴. عدم انعقاد اجماع در برخی مسائل دینی _____ ۷۱
- الف) مسئله خلق یا قدم قرآن _____ ۷۲
- ب) رؤیت خدا توسط پیامبر ﷺ در اسراء _____ ۷۳
- ج) مسئله رؤیت خدا در قیامت _____ ۷۴
- د) مسئله میزان روز قیامت _____ ۷۴
- ه) مسئله تأویل و تفویض _____ ۷۵
- و) مسئله إرجاء _____ ۷۵
- ز) مسئله خروج برائمه _____ ۷۶
- ح) اختلاف سلف در افضل صحابه _____ ۷۷
۵. نبود دلیل قرآنی یا روایی بر تقیید فهم مسائل دینی به سلف _____ ۷۹
۳. تقدم نقل بر عقل، هنگام تعارض دلیل عقلی و دلیل نقلی _____ ۸۳
۱. مقدمه _____ ۸۳
۲. جایگاه عقل _____ ۸۳
- الف) جایگاه عقل در گفتار طحاوی _____ ۸۳
- ب) جایگاه عقل در قول ابن ابی العز حنفی _____ ۸۵
- ج) موضع الحوالی درباره عقل _____ ۸۶
- د) تقدم نقل بر عقل هنگام تعارض _____ ۸۹
- الف) جایگاه عقل در قرآن _____ ۹۳
- ب) بررسی تعارض عقل و نقل _____ ۹۸
- ج) اعتراف ناخودآگاه مصنف به اعتبار عقل _____ ۱۰۰
- د) بررسی نفی اعتبار استدلال عقلی محض و عجز عقل از شناخت صفات خبری _____ ۱۰۱
- ه) معرفت فطری _____ ۱۰۳

بخش سوم: دیدگاه طحاوی درباره‌ی قضا و قدر براساس قرائت الحوالی

۱. اراده ۱۱۱
۱. مقدمه ۱۱۱
۲. اراده خداوند ۱۱۲
- الف) انواع اراده خداوند ۱۱۲
- ب) فرق دو اراده کونیه و امریه ۱۱۳
- ج) ادله مشیت کونیه خداوند ۱۱۳
- د) ادله اراده شرعیه خداوند ۱۱۵
۳. اسباب، همه به خدا منتهی می‌شوند ۱۱۶
۴. استعاذه عبد، داخل در مشیت خداوند است ۱۱۶
۵. تطبیق اراده کونیه و شرعیه در کافر و مؤمن ۱۱۷
۶. دو حالت داشتن اراده شرعیه خداوند ۱۱۸
۷. شبهات ناشی از عدم تمایز بین دو اراده کونیه و شرعیه ۱۱۸
- الف) شبهه جبریه و قدریه ۱۱۹
- ب) شبهه ابلسیسه و شرکیه ۱۲۰
- ج) پاسخ شبهه ۱۲۰
۸. شرور عالم و اراده خدا ۱۲۲
۹. انواع مُراد ۱۲۲
۱۰. شرّ محض وجود ندارد ۱۲۳
۱۱. دو جهت داشتن شرّ ۱۲۴
۱۲. جهات حب و بغض شرّ برای مؤمن ۱۲۴
۱۳. علت شرّ شدن ۱۲۵
- الف) قطع نسبت به خداوند و نسبت داده شدن به غیر خداوند ۱۲۵
- ب) عدم امداد به خیر ۱۲۶
- ج) شرایط ۱۲۷
۱۴. اسباب خیر بودن ۱۲۸

۱۵. حکمت شرور _____ ۱۲۸
- انواع اراده الهی _____ ۱۳۰
۱۶. مسئله شرور و انتساب آن به خداوند _____ ۱۳۲
۱۷. اراده انسان _____ ۱۳۵
- الف) اثبات اراده انسان _____ ۱۳۵
- ب) رد نظر جبریه و معتزله _____ ۱۳۶
- ج) انتساب افعال به انسان در عین انتساب به خداوند _____ ۱۳۸
- د) عدم منافات تعلق اراده واجب به فعل، با مختار بودن انسان در فعل _____ ۱۳۹
۲. قضا و قدر الهی _____ ۱۴۵
۱. مقدمه _____ ۱۴۵
۲. جایگاه اعتقادی قضا و قدر _____ ۱۴۵
۳. معنای قدر _____ ۱۴۸
۴. حدود بحث درباره قدر از جهت جواز و عدم جواز _____ ۱۵۰
۵. مراتب ایمان به قدر _____ ۱۵۵
- مرتبه اول - علم _____ ۱۵۶
- معنای تیسیر _____ ۱۶۱
۶. بررسی نسبت انکار علم به روافض _____ ۱۶۲
- مرتبه دوم - کتابت _____ ۱۶۲
- انواع کتابت _____ ۱۶۵
- نوع اول: کتابت کونیه _____ ۱۶۶
- نوع دوم: کتابت نوعیه _____ ۱۶۶
- نوع سوم: کتابت شخصی (یا به تعبیر الحوالی، کتابت عمری یا فردی) _____ ۱۷۳
- نوع چهارم: کتابت سالانه _____ ۱۷۵
- نوع پنجم: تقدیر روزانه _____ ۱۷۵
- بررسی کتابت نوعیه _____ ۱۷۶
۷. بررسی عقیده به عالم ذر و معرفت فطری _____ ۱۷۸

۸. بررسی کتابت شخصی یا عمری یا فردی _____ ۱۸۷
- مرتبه سوم - مشیت و اراده _____ ۱۹۰
- مرتبه چهارم - مرتبه خلق و ایجاد _____ ۱۹۰
۹. اثر اسباب و تغییر قدر _____ ۱۹۱
۱۰. بررسی امکان تغییر در قضا و قدر _____ ۱۹۴
۱۱. جایگاه رضایت به قضا و قدر _____ ۱۹۷
۱۲. تقدیر الهی در رابطه با هدایت و ضلالت _____ ۲۰۲

بخش چهارم: آثار و لوازم دیدگاه طحاوی درباره قضا و قدر بر اساس شرح الحوالی

۱. اصناف مردم در رابطه با مسئله قدر _____ ۲۲۷
۲. رد نظریه جبر _____ ۲۳۱
۱. مقدمه _____ ۲۳۱
۲. رد نظر جبریه _____ ۲۳۱
۳. شبهه شرکیه _____ ۲۳۴
۴. نظریه کسب اشاعره _____ ۲۳۷
- الف) تبیین نظریه _____ ۲۳۷
- ب) رد نظریه کسب اشاعره _____ ۲۳۸
۵. اثبات مشیت انسان _____ ۲۳۹
۶. فرق بین اراده تکوینی و اراده تشریحی _____ ۲۴۱
۷. رد قول صوفیه _____ ۲۴۲
- نظریه کسب اشاعره _____ ۲۴۵
۸. بررسی نسبت همکاری شیعه با مغول در سقوط بغداد _____ ۲۴۷
۳. رد نظریه تفویض _____ ۲۵۵
۱. مقدمه _____ ۲۵۵
۲. منکرین قدر _____ ۲۵۵
۳. پیشینه انکار قدر _____ ۲۵۶
- الف) اصناف منکرین قدر _____ ۲۵۷

- ۲۵۸ _____ (ب) رد قول منکرین قدر _____
- ۲۵۸ _____ یک - رد منکرین علم خداوند به اعمال انسان ها _____
- ۲۶۰ _____ دو - رد منکرین مشیت خداوند نسبت به اعمال شرّ _____
- ۲۶۰ _____ یکم - وجود فرق بین اراده کونیه و شرعیه _____
- ۲۶۳ _____ دوم - مطلق نبودن مشیت عبد _____
- ۲۶۴ _____ سوم - ادله تاریخی بر بطلان مذهب قدریه _____
- ۲۶۷ _____ الف) نسبت تشبیه و جبر و اعتزال و انکار قدر به شیعه _____
- ۲۷۲ _____ ب) اعتقاد امامیه در قضا و قدر _____
- ۲۷۹ _____ معنی استنساخ اعمال انسان ها از لوح محفوظ _____
- ۲۸۰ _____ ج) غلبه مشیت الهی بر اراده انسانی و نحوه اغوای خداوند درباره کفار _____
- ۲۸۱ _____ مقصود از وجوب در کلام معتزله _____
- ۲۸۱ _____ د) کتابت نوعیه _____
- ۲۹۱ _____ جمع بندی _____
- ۲۹۹ _____ کتابنامه _____